

ТЪРГОВИЯ И ТЪРГОВСКИ СРЕДИЩА В РАЗГРАД ПРЕЗ XIX ВЕК

TRADE AND THE PLACES OF TRADE IN RAZGRAD IN THE 19TH CENTURY

Невена НЕДЕЛЧЕВА
Nevena NEDELICHEVA

DOI: 10.61836/WVIZ6055

Received: 17.08.2023
Available online: 21.11.2023

***Abstract:** Razgrad is a settlement that grew and developed as an Ottoman city. In this sense, it is a suitable example for the study of demographic, religious, economic and cultural processes and interactions as a counterbalance to settlements with pre-Ottoman roots. The present study focuses on the economic development of the city with an emphasis on the 19th century. The focus of the research will be on the trade and commercial centers that are found in the city during the time period set. In this sense, we will try to answer the question to what extent trade is a marker of economic growth. We attempt to trace their species diversity, ownership, and neighborhood distribution. The examples given in the study regarding trade and the places of trade exchange are a sure indicator of its slow recovery and economic growth in the 19th century. Its economic growth is clearly visible. The available data allow us to talk about a process of gradual densification of the professional and craft profile of the city, covering all spheres of the city's economy. The economic production profile of Razgrad derived in the research does not allow us to single out a narrow specialization of the population in any specific sector. Razgrad's economy is structured in such a way that it aims to cover all economic niches and thus satisfy the comprehensive needs of the Deliorman resident.*

Key words: Razgrad, trade, dükkan, Ottoman empire, Economic Growth

JEL: N33, N73

Разград се появява на селищната карта в Османската империя през XVI в. Това е нов град, оформил се около вакъфа на великия везир Ибрахим паша през 30-те години на XVI в. Географското му положение и специален статут предопределят мястото, което ще заеме в административното устройство на империята. Много скоро той става град и център на каза и далеч надхвърля статута си на религиозно средище. Придобил този селищен профил той по-

степенно се превръща в средоточие на търговията на цял един регион – Делиормана.

Именно търговията, като важен маркер на всяко градско средище и местата на търговски стокообмен ще бъдат акцентът на настоящото изложение. Икономическата активност на едно селище и средоточието на капитал в него са основни предпоставки за придобиване на градски статут. От друга страна те биха могли да са маркер за стопански растеж, ако бъдат проследени в своето развитие. Разположен в сърцето на един обширен регион (Делиорман), Разград се явява точно такава средище. Той е важен религиозен стожер на империята, целенасочено подбран, за да се справи с хетеродоксните общности, които плътно населяват Лудогорието. Но той е и икономически център, който бавно се развива през вековете.

За да проследим динамиката в стопанския профил на града ще използваме необнародван османски регистров материал – подробни муфассал дефтери на населението от XVI в., нюфус и теметтуат дефтери от XIX в. и др., съхранявани в османския архив в Истанбул. Посредством тях най-ефективно ще изградим представата за демографския, религиозен и икономически профил на Разград през вековете и ще открием както движещите тенденции, така и промените, които се случват в него.

Данните от XVI в. маркират ясно отличим икономически профил на града и дават представа за значението, което има в регионално отношение. В средата на столетието се споменават имената на много занаятчии, сред които има 12 табаци, даракчии, халваджии, шивачи, майстори на седла, ковачи, каменоделец и пр. (Kiel, 2017b, pp. 32–33). И това по всяка вероятност не е пълният им списък, а само маркер на новодошлите, открояващ ги от местните, установени жители, за които не е имало нужда да се прави подобна идентификация (Kiel, 2017b, pp. 33). Сходна картина на град, с добре оформен търговски център дава и Евлия Челеби през 1651 г. (Yavashov, 1930, p. 87). Тези бегли споменавания ни сблъскват с един макар и млад по време на създаване, но добре организиран в търговско и икономическо отношение град.

Характерът на сведенията от периода XVII–XVIII в. за развитието на Разград – пътеписи и липсата на османски документи, които да дадат повече яснота за неговото вътрешно икономическо организиране, не позволяват изграждането на по-задълбочен стопански профил на града от това време. През XIX в., с промените, които Османската държава предприема, се появяват и други типове документи, които дават възможност да реконструираме търговския и занаятчийски профил на града и да маркираме основните полета на растеж и сферите, в които се наблюдават.

Преди това е много важно да изясним човешкия потенциал, върху който се разполага стопанската активност на града. Той също намира място и отражение във водовъртежа на времето и стопанската динамика. Вписаните

през 1555–1556 г. 166 мюсюлмански домакинства, 60 неженени и 33 с някакъв специален статут и функции¹ се увеличават през вековете. Разград от деветнадесетото столетие е разнороден от професионална гледна точка град. Приемствеността с предходните столетия е съвсем осезателно уловима. Селището е организирано първоначално в 11, а по-късно в 10 махали, по-голяма част от които все още носят същите имена като през XVII–XVIII в.² През XIX в. в Разград се е оформила нова християнска махала – Мустафа челеби зиммиан. Тя се споменава за първи път в дефтера от 1833–1834 г., където е вписана заедно с махала Чомлекчи. В регистъра от 1842 г. към Мустафа челеби зиммиан е направено уточнението: „наричана още, с друго име Доброва“³. Това потвърждава виждането, че 25-те християнски домакинства, вписани към нея, се припокриват с населението на село Доброва, което се е преселило в града (Yavashov, 1930, p. 108).

Съществуващата в града арменска махала се запазва до началото на XIX в., след което се смята, че общността напуска Разград. Последното ѝ споменаване е в авариз дефтер от 1751 г., в който е отбелязана заедно с махала Искендер бей⁴. Ньюфус дефтерът от 1833–1834 г. фиксира наличието на нова за структурата на града махала – Яхудиан, в която живеят 31 мъже⁵. Появата на еврейско население добавя нов професионален елемент към религиозния профил на Разград, но едновременно с това индикира за икономическото му значение. Както отбелязва Св. Иванова и след XVII в. евреите остават постоянен елемент в градовете с важна роля в местната икономика (Ivanova, 1996, p. 52). Наличните документи, с които разполагаме показват нейната устойчивост поне през следващите няколко десетилетия, но и постъпателно свиване, каквото е засвидетелствано през 1850 г., с вписаните към махалата имена на 10 лица⁶.

Проследявайки демографското развитие на града се забелязва ясно открито, постъпателен растеж. Представените данни на мъжкото население в Разград показват постепенно увеличаване на населението и устойчив модел на професионално организиране на града (Таблица 1.). В средата на 40-те години на XIX в. в него живеят 1289 домакинства, от които 1053 (82%) са мюсюлмански и 236 (18%) християнски. Ако използваме приетия в науката индекс 5 за среден брой членове на семейство (Georgieva, 1999) ще видим, че в средата на века Разград е населен от 5265 мюсюлмани и 1180 християни. Това прави население от най-малко 6445 жители.

¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi – Istanbul, TT.d 382, p. 847–850.

² BOA – Istanbul, TT.d 771, p. 144–145; BOA – Istanbul, KK.d 2913, p. 69–77.

³ BOA – Istanbul, KK.d 6475, p. 41.

⁴ BOA – Istanbul, KK.d, 2913, p. 69–77.

⁵ BOA – Istanbul, NFS.d 6449, p. 13.

⁶ BOA – Istanbul, ML. VRD. CMH.d 1172.

Таблица 1.

**Вътрешно-квартална структура и население на Разград през 1751 г.⁷
и 1845–1846 г.⁸**

Махала	1751 г.				1845-1846 г.			
	Мюс. дом.	%	Христ. дом.	%	Мюс. дом.	%	Христ. дом.	%
Ахмед бей	78	89%	10	11%	171	100%	-	-
Бахрам бей	71	100%	-	-	200	100%	-	-
Варош	11 ⁹	36%	20	64%	-	-	152	100%
Ибрахим бей	27	100%	-	-	43	96%	2	4%
Искендер бей	25	61%	16	39%	230	83%	47	17%
Армениан					-	-	-	-
Касъм бей	47	85%	8	15%	87	90%	10	10%
Меми ага	43	100%	-	-	109	100%	-	-
Мустафа челеби	45	75%	15	25%	105	100%	-	-
Мустафа челеби зиммиан	-	-	-	-	-	-	25	100%
Хаджи Мехмед	39	76%	12	24%	108	100%	-	-
	386	83%	81	17%	1053	82%	236	18%
	467				1289			

Освен конфесионалната многоликост на Разград и демографско развитие, приведените данни показват чувствително разместване на населението, което има различна интензивност и посоки на движение. Административният статут на селището го превръщат в притегателен център за населението от околните на Разград села, а и не само. Преселвайки се в него те се заселват в различни махали, които по-скоро отговарят на икономическите и професионалните им нужди или предоставят свободни пространства, отколкото да следват строго конфесионалния модел на съжителство. В джизие регистър от 1846 г.¹⁰ към града са вписани имената на 40 лица, определени като переканде (хора без постоянно местожителство), за които е отбелязано мястото, от което идват, а за някои и заниманието им – терзии, гайганджии, чираци, сапунджии, хизметкяри и пр.

Наравно с нарастването на населението, видимо от представените документи, което води след себе си демографски и териториален растеж, османските

⁷ BOA – Istanbul, KK.d, 2913, p. 69–77.

⁸ BOA – Istanbul, ML. VRD. TMT.d, 11940; ML. VRD. TMT.d, 11943; ML. VRD. TMT.d, 11959; ML. VRD. TMT.d, 11961; ML. VRD. TMT.d, 11966; ML. VRD. TMT.d, 11968; ML. VRD. TMT.d, 11969; ML. VRD. TMT.d, 11970; ML. VRD. TMT.d, 11971; ML. VRD. TMT.d, 11972; ML. VRD. TMT.d, 11973.

⁹ Махалата е вписана като Варош-и мюслиманан.

¹⁰ BOA – Istanbul, ML. VRD. CMH.d, 721, p. 15.

документи от XIX в. биха могли да допълнят общата положителна тенденция в развитието на Разград и в други сфери. Икономическото му израстване е ясно доловимо, а наличните данни позволяват да говорим за процес на постепенно уплътняване на професионалния и занаятчийски профил на града с обхващане на всички сфери от градската икономика.

Нюфус дефтерите от 30-те и 40-те години на XIX в. и особено теметтуат дефтерите от 1845–1846 г. дават представа за стопанския, търговски и професионален облик на Разград. През XIX в. е много по-лесно и възможно да открием икономическия профил на града. Това което се наблюдава като основна тенденция е неговият доминиращ земеделски облик – 37 % от стопанската активност на гражданите. Самият Явашов отбелязва, че Разград в турско време е бил изцяло земеделски град (Yavashov, 1930, p. 155). В същото време дефтерът ни разкрива и голямо разнообразие на упражнявани занаяти и поминъци. Тяхното многообразие и дял в общия икономически производствен профил на Разград не ни позволява да говорим за тясна специализация на населението в някой конкретен сектор. Въпреки това бихме могли да отбележим, че едни от най-разпространените са търговците (бакали), шивачите (терзии) и одунджиите¹¹.

Макар икономическият профил на Разград да е твърде разнолик и да маркира своеобразна специализация в определени квартали на града, то има нещо, което ги свързва. Това е нуждата произведената продукция да бъде пласирана на пазара. Търговският стокообмен е характерна и важна част от градската икономика. Нещо повече – тя е задължителна част от професионалния му профил. Явявайки се център на каза, макар и с население, което доминиращо се препитава със земеделие¹², Разград е средищен център на стокообмена между селското и градското население. Не бива да се пропуска и ролята, която вакъфът на Ибрахим паша и комплексът, който се изгражда към него, изиграват не само в религиозен план, а и в подпомагане на цялостното му икономическо развитие. Може би поради това не е случайно, че търговията е вторият най-разпространен отрасъл в града, ангажиращ 17% от населението.

Естествено място където произведената продукция и нейният потребител се срещат това е дюкянът. Проследяването на наличието, характера и видовото разнообразие на тези средищни за търговията места е от важно значение за маркиране на основните индикатори на неговия икономически растеж. Първото сведение, с което разполагаме за подобни търговски средища е от XVII в. Посещавайки Разград през 1651 г. Евлия Челеби отбелязва, че към фондацията на Ибрахим паша се числят повечето от съществуващите 300 дюкяна в града (Yavashov, 1930, p. 87). Колкото и неточности да крие в себе си това сумарно отбелязване на дюкя-

¹¹ Търговец на дърва.

¹² По-подробно за земеделския профил на Разград и регионът около него виж: (Nedelcheva, 2019, pp. 286–301).

ните в Разград то е отправен ориентир за тяхното развитие през вековете. Нуждата от пазар, който да задоволява потребностите на жителите е важно условие при формирането на един градски център. Макар да няма индикатор за конкретна бройка още през средата на XVI в. ние имаме сигурен маркер за подобна търговска активност в Разград. В описа от 1555–1556 г. е отбелязано, че 5840 акчета идват от наемите на дюкяни в града и 5077 акчета от пазарни такси. Това е близо половината от общия данъчен приход на града, който възлиза на 26140 акчета¹³. Дефтерът от 1555–1556 г. маркира на първо място наличието на чаршийски производствен център с търговски дюкяни където ставал ежедневният вътрешноградски стокообмен. На второ място, наличието на пазарни такси (бач) подсказват съществуването още през XVI в. на градски пазар където се осъществявал стокообмена между градското и околното селско население. Тези данни показват, че още в ранния период на своето съществуване Разград се откроява с типично градски характер. Наред с религиозния комплекс, който се създава и около който възниква самото селище, търговията и занаятите заемат важен и неизменен дял в цялостното икономическо развитие на града.

След твърде размирния за империята, а и за Разград, XVIII в., в който се нарушава естествения ритъм на живот, включително и икономически (Shusharova, 2016, pp. 406–436), идва период на бавно възстановяване. Разтроените структури на локалната търговия подемат процес по бавно нормализиране и това е видимо от наличните документи от 30-те и 40-те години на XIX в.

Таблица 2.

Видове и брой дюкяни в Разград през 1834 г.¹⁴

№	Видове дюкяни	Брой дюкяни	№	Видове дюкяни	Брой дюкяни
1	Ковашки и ключарски дюкяни	25	18	Сачмеджи дюкян	4
2	Дюкян за бъчви	25	19	Дюлгерджи (дърводелски) дюкян	4
3	Обущарски дюкян	23	20	Месарница	4
4	Терзийски дюкян	14	21	Муйтаб (въжарски) дюкян	3
5	Дюкян на търговец на текстилни стоки (безаз)	14	22	Арабаджийски дюкян	3
6	Бакалница	13	23	Бояджийски дюкян	3
7	Дюкян за тютюн	12	24	Книговезки дюкян	2
8	Кожарски дюкян	12	25	Казанджийски дюкян	2
9	Дюкян за сапун	11	26	Калайджийски дюкян	2

¹³ BOA – Istanbul, TT.d, 382, p. 847–850.

¹⁴ BOA – Istanbul, DBSM.d, 42217, p. 4. Тук е мястото да благодаря на Алджам Мустафа за предоставеното копие на документа.

10	Бръснарница	11	27	Дюкян за предмети втора употреба	2
11	Сарашки дюкян	11	28	Дюкян за колела (чаркчи)	2
12	Дюкян за сол	10	29	Дюкян за метални тръби (чабукджи)	2
13	Халачки дюкян	9	30	Куюмджийски дюкян	2
14	Хлебарница	7			251
15	Дюкян на търговци на тютюн	7	31	Хан за отсядане	67
16	Кожухарски и калпакчийски дюкяни	7	32	Механи	8
17	Дюкян за билки	5	33	Кафене	5

През 1834 г. в Разград са регистрирани 251 дюкяна. Техният брой далеч не надвишава споменатите преди близо два века, но след погрома, който градът преживява през XVIII и началото на XIX в. в демографски и стопански план, тези данни са сигурен индикатор за неговото бавно въстановяване и икономически растеж. Тяхното видово разнообразие е представено от близо 20 различни типа производства или услуги, които предлагат. Освен тях през тази година в града има отбелязани 67 хана за отсядане, 8 механи и 5 кафенета. Тези впечатляващи данни, с които Разград разминава съседно разположени градове като Търговище, Омуртаг и Добрич например, показват добре оформена търговска мрежа и широк спектър от специализирани търговски дюкяни, сред който е трудно да търсим конкретна специализация. Прави впечатление, че обхващат най-разпространените сектори от икономиката на града. Преобладаващ е броят на ковашките, обушарските и бъчварските дюкяни. Регионът на Лудогорието, в който е разположен Разград, в миналото е избилствал от дървен материал. Не случайно едно от най-разпространените занимания сред населението през 1845–1846 г. е това на одунджиите (търговци на дървен материал), следвано от бъчварите и обушарите (Nedelcheva, 2017, pp. 301–319). Изобилието от вариативност на дюкяни в Разград подсказва стопанския ритъм на града и стремежът да се осигурят всекидневните нужди на гражданите и различните суровини за занаятчийските дейности. Впечатляващият брой на ханове, които в преобладаващата си част би следвало да са по-скоро места за отсядане, отколкото класически прототипи на османски хан (в теметтуат дефтера от 1845–1846 г. има регистрирани едва 3), подсказват интензитетът на търговията в града и индиректно свидетелстват за навлизането отвън и средоточието на икономически капитал.

Представените данни дават възможност да си изясним какво приблизително се е предлагало на градския пазар и разнообразието от стоки, които са могли да закупят жителите му и тези, посетили града през 30-те и 40-те години на XIX в. На първо място това са стоки, свързани с обработката на дърво и произведения от дър-

вен материал като бъчви и каруци. Не по-малко са търговските помещения, предлагащи стоки, свързани с кожарския и кожухарския занаят. В града преобладават кожарските, кожухарските, обушарските и калпакчийските дюкяни. На Разградската чаршия могат да се видят и дюкяни, предлагащи текстилни стоки. От шивашки дюкяни до такива, снабдени с различна текстилна продукция или обработката ѝ, местният пазар задоволявал всеки вкус. Наред с това се срещат и по-специфични, които предлагат златни украшения, билки, книговезки услуги и пр.

Теметтуат дефтерът, съставен десет години по-късно, дава възможност да надникнем „зад тезгяха“ и да изградим профила на собствениците на тези търговски помещения в града, кварталната им принадлежност и състоятелност.

Таблица 3.

Население, годишни приходи и дюкяни в Разград през 1845–1846 г.

Махала	Брой домакинства	Среден годишен приход	Брой дюкяни	Приход от дюкяни	Среден приход
Ахмед бей	171	572	7	310 гр.	44 гр.
Бахрам бей	200	658	27	856 гр.	31-32 гр.
Варош	152	596	7	438 гр.	62-63 гр.
Ибрахим бей	43	647	37	1016 гр.	27 гр.
Искендер бей	230	634	34	1728 гр.	50-51 гр.
Касъм бей	87	537	6	324 гр.	54 гр.
Меми ага	109	750	4 ½	198 гр.	44 гр.
Мустафа челеби	105	633	25	1262 гр.	50 гр.
Мустафа челеби зиммиан	25	1978	-	-	-
Хаджи Мехмед	108	664	10	356 гр.	35-36 гр.
		642	157 ½	6488 гр.	

Прави впечатление много по-малкият им брой – 165 ½ дюкяна, 3 хана, 6 кафенета и няколко механи. Причините за това може да са разнопосочни. От една страна би могло да е налице преорганизация на търговското пространство на града и преориентиране на икономиката. Индикатор за подобна преориентация или икономическо сътресение на някои от тях е Хафъз Хамил, ходжа в махала Хаджи Мехмед. Според теметтуат дефтера той притежава 2 дюкяна, за които лаконично е отбелязано, че са разрушени, съсипани. Според нас информацията, която ни два теметтуат дефтерът по-скоро отразява броя на нарочно издигнатите с търговски цели помещения (преобладаващо вероятно в чаршийската част на града), които могат да се използват от съответния търговец или занаятчий, но също така могат да бъдат отдавани под наем.

За времето, за което говорим, е съвсем естествено обвързването на занаята и търговията. В повечето случаи занаятчията, който изработва дадената стока имал личната отговорност да я пласира на пазара. Затова и много често работилницата му била и място за търговски стокообмен. Още един ориентир, който да имаме предвид, когато търсим отговора на това рязко разминаване между броя на търговските помещения през 30-те и 40-те години на века. По всяка вероятност в теметтуат дефтера липсва отразяване на множеството занаятчии и търговската им активност, за която няма отделно, нарочно помещение.

Кварталната структура, в която са концентрирани най-големият брой дюкяни съвсем естествено е тази на Ибрахим бей. По-всяка вероятност там трябва да търсим икономическия и търговски център на Разград – с джамията на Ибрахим паша и целия комплекс, който се изгражда около него. Тя е средишно място за града, където се съсредоточва и градският часовник, вписан като принадлежащ на най-заможния жител на махалата – Авил бей, син на Ахмед паша, притежаващ годишен доход от 28370 гроша. Голяма концентрация на собственици на дюкяни има и в махалите Искендер бей, Мустафа челеби и Бахрам бей.

Дали обаче притежаваните от всеки от тях дюкяни се намират в конкретната квартална структура или в чаршийската част на града, е въпрос който остава без отговор. Както изтъкнахме по-горе една част от притежателите на търговски помещения по всяка вероятност ги отдават под наем. Това се потвърждава от икономическия профил на всеки един от тях. Те не практикуват никакъв занаят, а се занимават със земеделие, градинарство, пчеларство и пр. Интересен пример е Айше хатун от махала Мустафа челеби, която има лозе и 5 дюкяна (350 гроша), от които си осигурява основния годишен доход. Сходен пример е и Хаджи Халил ефенди, син на Ибрахим от махала Мустафа челеби, който е определен като земеделец и получава основния си годишен приход (2585 гроша) от притежаваната от него земя (64 дюнюма с годишен доход за 1845 г. – 2100 гроша). Въпреки стопанския ориентирания си профил той притежава два дюкяна, от които получава 120 гроша годишен доход.

Преобладаващата част от собствениците на търговски помещения в града са лица, занимаващи се с някакъв занаят или специфична професия. Така например книговезецът Мехмед ефенди от махала Меми ага притежава 2 дюкяна, бербърът¹⁵ Хаджи Хасан, син на Сюлейман от махала Ибрахим бей има 3 дюкяна, а терзията Хаджи Кюзем Али – 9 дюкяна. Преобладаващата част от тях получават основния си годишен доход от практикувания занаят или професия и търговската дейност, която развиват в дюкяна си. Бакалинът Хаджи Ахмед от махала Искендер бей получава годишен доход от 660 гроша, от които 500 са от бакалък и 100 от дюкяна му. Терзи Жеко, син на Неделчо от махала Варош е декларирал годишен доход от 710 гроша, които той основно получава от терзийство – 550 гроша, от лозето си – 100 гроша и от един дюкян – 60 гроша.

¹⁵ Бръснар.

Наличните данни дават възможност да определим средния доход от едно търговско помещение в Разград. Това е между 40–60 гроша. Прави впечатление, че както средоточието, така и приходите от дюкяни са най-големи в махалите Ибрахим бей, Искендер бей и Мустафа челеби, а най-ниски в Ахмед бей, Варош, Касъм бей, Меми ага. Махала Варош, в която основно се съсредоточава немюсюлманска население на града е с изцяло занаятчийски и търговски профил. Резкият контраст с броя на регистрираните дюкяни – 7 бр., но с най-висок средногодишен приход (62–63 гроша), по-скоро сигнализира за малкия брой изградени специални търговски помещения и подвърждава гороизложените тенденции за обвързаността между занаята и търговския пласмент.

Икономическото стабилизиране на Разград, ясно доловимо в описа на търговските помещения в града от 1834 г. и статутът на жителите му и тяхната стопанска и финансова стабилност, видни от теметгуат дефтера (Таблица 3.), ясно маркират пътя на възстановяването, но и признаците на растеж. В края на процеса на развитието му в Османската империя виждаме град с близо 10 000 население и стабилна икономика. Салнамето на Дунавския вилает дава информация за сградите в Разград през 1869 г. Споменават се 11 джамии, две медресета, четири текета, две църкви, хамам и 608 дюкяна (Tuna vilâyet-i, 1869, p. 108). Последните маркират нарасналата роля на търговията – дюкяните са се увеличили двойно за период от 40 години, като стремеж да се задоволяват нуждите на разрастващото се население, както и средоточието на завиден капитал в Разград.

Локацията на тези търговски помещения може да бъде само хипотетично възстановена. По всяка вероятност те се намират на чаршията – в централната част на града – в махалите Ибрахим бей и Варош. Те са своеобразни ядра на Разград още от предходните столетия. Особено Ибрахим бей и комплексът, който се изгражда около едноименната джамия – медресе, имарет, хамам, шадраван, кервансарай, търговски помещения. Именно тук прозира устойчивостта във времето и неговата трайност. Въпреки превратностите и кризите, които градът изживява, особено в един XVIII в. или няколкото му разорения и дестабилизация в първите десетилетия на XIX в., той успява бързо да се възстанови – и демографски и икономически и да покаже растеж и разцвет и в двете сфери.

Може би не е случаен и целият профил на града, възникнал около и заради фондацията на великия везир през XVI в. Точно разнообразието от икономически активности на населението подсказва пътя, по който той се е оформил. Град, без ясно изразен стопански профил, с население, което в не малка част се препитава със земеделие, но в същото време и с такова, ангажирано в сферата на търговията и занаятите. В града има от всичко, а специализацията е едва уловима. Икономиката на Разград е така структурирана, че цели да обхване всички стопански ниши и така да задоволи всестранныте нужди на делиорманския жител.

REFERENCES:

ARCHIVAL SOURCES / АРХИВНИ ИЗТОЧНИЦИ

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), TT, 382
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), TT, 771
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), KK, 2913
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), KK, 6475
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), NFS, 6449
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), NFS, 6446
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), ML. VRD. CMH, 1172
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), ML. VRD. CMH, 721
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), ML. VRD. TMT.d, 11940; ML. VRD. TMT.d, 11943; ML. VRD. TMT.d, 11959; ML. VRD. TMT.d, 11961; ML. VRD. TMT.d, 11966; ML. VRD. TMT.d, 11968; ML. VRD. TMT.d, 11969; ML. VRD. TMT.d, 11970; ML. VRD. TMT.d, 11971; ML. VRD. TMT.d, 11972; ML. VRD. TMT.d, 11973.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DBSM.d, 42217.
Salnâme-i Vilayet-i Tuna – 1869.

BOOKS & ARTICLES / КНИГИ & СТАТИИ

- Georgieva, Tsv. 1999. *Space and spaces of the Bulgarians 15th–17th century*. Sofia: Lik. [Георгиева, Цв. 1999. *Пространство и пространства на българите XV–XVII век*. София: Лик].
- Kiel, M. 2017a. Hrazgrad – Hezargrad – Razgrad: the Vicissitudes of a Turkish Town in Bulgaria (Historical, Demographical, Economic and Art Historical Notes). In: Kiel, M. *Bulgaria under Ottoman Rule. Collected Writings*. Sofia: IK Tendril, pp. 129–186. [Кийл, М. 2017а. Хръзград – Хезарград – Разград. Превратностите на един турски град в България (исторически, демографски, икономически и изкуствоведски бележки). В: Кийл, М. *България под османска власт. Събрани съчинения*. София; ИК Тендрил, с. 129–186].
- Kiel, M. 2017b. Urban Development in Bulgaria in the Turkish Period: The Place of Turkish Architecture in the Process. In: Kiel, M. *Bulgaria under Ottoman Rule. Collected Writings*. IK Tendril, Sofia, pp. 1–84. [Кийл, М. 2017б. Развитие на градовете в България през османския период. Мястото на турската архитектура в процеса. В: Кийл, М. *България под османска власт. Събрани съчинения*. София; ИК Тендрил, с. 1–84].
- Ivanova, Sv. 1996. Small ethno-confessional groups in Bulgarian cities in the 16th–17th centuries. In: *The Bulgarian Sixteenth Century. Collection of reports on Bulgarian gen-*

eral and cultural history in the 16th century. Sofia: NBKM, pp. 49–82. [Иванова, Св. 1996. Малките етноконфесионални групи в българските градове през XVI–XVII в. В: Българският шестнадесети век. Сб. с доклади за българската обща и културна история през XVI в. София: НБКМ, с. 49–82].

Nedelcheva, N. 2017. Demographic and Professional Structure of Razgrad and Popovo in the 1840s (initial notes). *Proceedings of the Centre for Economic History Research*, vol. 2, pp. 301–319. [Неделчева, Н. 2017. Демографска и професионална структура на Разград и Попово през 40-те години на XIX век (начални бележки). *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*, т. 2, с. 301–319].

Nedelcheva, N. 2019. Farmers in Deliorman (following the example of settlements in Kara Lom nahiya). *Dobrudzha*, vol. 33, pp. 286–301. [Неделчева, Н. 2019. Земеделци в Делиормана (по примера на селища в нахия Кара Лом). *Добруджа*, т. 33, с. 286–301].

Shusharova, M. 2016. A Case Study of the Ayan of Razgrad from the late 18th Century. In: *From the Life of the European Provinces of the Ottoman Empire in the 15th–19th Century*. Sofia: IK Gutenberg, pp. 406–437. [Шушарова, М. 2016. Една делиорманска аянска история от края на XVIII в. В: *Из живота на европейските провинции на Османската империя през XV–XIX век*. София: ИК Гутенберг, с. 406–437].

Yavashov, A. 1930. *Razgrad: Its Archaeological and Historical Past*. Pridvorna печатница Razgrad. [Явашов, А. 1930. *Разград: неговото археологическо и историческо минало*. Придворна печатница Разград].

Correspondence address:

Nevena Nedelcheva – Chief Assistant Professor, PhD

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

2, Teodosiyi Tarnovski Str., 5000 Veliko Tarnovo

E-mail: n.nedelcheva@ts.uni-vt.bg

SCOPUS Researcher ID: 57642690600

Web of Science ResearcherID: HNM-9580-2022